اسناد و شروح خطبه‌های حضرت زهرا سلام الله علیها ـ فتحیه فتاحی زاده، محمدرضا رسولی راوندی
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال دوازدهم، شماره ۴۵ «ویژه حدیث»، زمستان ۱۳۹۳، ص۱۱ـ ۲۴

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

اسناد و شروح خطبه‌های حضرت زهرا سلام الله علیها

فتحیه فتاحی زاده *
محمدرضا رسولی راوندی **

چکیده: نگارنده در این مقاله، دربارهٔ دو خطبهٔ حضرت زهرا سلام الله علیها سخن می‌گوید: یکی خطبه‌ای که در مسجد ایراد فرمود (فدکیه) و دیگر خطبه در جمع زنان عیادت کننده. نویسنده، راویان و اسناد این دو خطبه و کتابهایی را که در شرح آنها نوشته شده، بر می‌شمارد.

کلیدواژه‌ها: خطبه فدکیه، فاطمه زهرا سلام الله علیها، خطابه‌های فاطمی- اسناد، خطابه‌های فاطمی- شروح.

*. دانشیار علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهرا. f_fattahizadeh@alzahra.ac.ir
**. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران. mr.rasuli@ut.ac.ir

۱- انگیزهٔ خطبه

پس از رحلت رسول اکرمﷺ دو حادثه مهم و سرنوشت‌ساز روی داد که تمامی حوادث بعد از آن را تحت تأثیر قرار داد. این دو حادثه یکی تشکیل سقیفه و غصب خلافت مسلمین، و دیگری غصب فدک یعنی قطعه زمین اهدایی حضرت پیغمبر گرامی اسلامﷺ به دخترش حضرت زهرا سلام الله علیها بود. پس از مدت بسیار کوتاهی از این دو رویداد و بعد از چند بار پیگیری برای باز پس گرفتن فدک و بی‌نتیجه بودن آن، حضرت زهرا سلام الله علیها در مسجدالنبیﷺ در مدینه حاضر شد و خطابه‌ای ایراد کرد که از آن پس به خطبهٔ فدک معروف شد. این خطبه نه تنها مسائل فدک را بخوبی و حق اهل‌بیت در آن را بروشنی اثبات می‌کند، بلکه مشتمل بر مضامین بلند در معارف اعتقادی است. بیان اصول اعتقادی با بیانی شیوا، از توحید گرفته تا نبوت و معاد، اسرار احکام، اوامر و نواهی قرآن، ذکر وضع مردم قبل از بعثت رسول اکرمﷺ، مبارزات و سختیهای پیامبر اکرمﷺ و علی‌علیه‌السلام در راه پیروزی و تثبیت دین خدا، فتنه‌های دشمنان و برخی مسلمان‌نماها در مسیر تثبیت اسلام، جانشینی علی‌علیه‌السلام از طرف خدا توسط پیامبر در غدیرخم، رحلت پیامبرﷺ و عهدشکنی برخی مسلمین، غصب خلافت و مخالفت با حکم خدا و قرآن در مسئلهٔ خلافت، غصب فدک و مخالفت با احکام صریح الهی در قرآن و... از جمله مطالب این خطبه است که در نهایت اختصار و در اوج استحکام و زیبایی بیان شده‌اند. اما با این حال، برخی این خطبه را مجعول و ساخته و پرداختهٔ محدثان و علماء دانسته‌اند و اصل خطبه را زیر سوال برده‌اند.[۱] بنابراین آنچه مقدم بر پژوهش در محتوا و اهداف اجتماعی و تربیتی این خطبه و نیز خطبه عیادت، ضروری می‌نماید، معرفی و شناخت اسناد این خطابه‌ها جهت اعتبار بخشی به آن‌ها است. بدین منظور، این نوشتار ضمن بررسی اسناد سخنان حضرت،

۱. نکـ ابن طیفور، بلاغات النساء، ص۲۳.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

نگاهی گذرا به شروح نگاشته شده نسبت به خطبه‌های حضرت می‌اندازد تا میزان اثرگذاری این وقایع مهم تاریخی بر علمای شیعه را به عنوان دلیلی دیگر بر اصالت و اعتبار آن‌ها نشان دهد.

۲- راویان اصلی متن کامل خطبه فدکیه

خطبه فدکیه به طرق مختلفی نقل شده که در کتب مورد اعتماد به ثبت رسیده است. اما با یک نگاه کلی می‌توان راویان اصلی متن کامل خطابه را – از طریق شیعه و سنّی- اینگونه معرفی کرد:

زینب کبری سلام الله علیها، امام حسین علیه‌السلام، امام باقر علیه‌السلام، عایشه، ابن عایشه، ابن عباس، عبدالله بن حسن بن حسین، ابوهشام محمد، عوانه، عطیه عوفی.

۳- اسناد متن کامل خطبه فدکیه

خطابه حضرت زهرا علیهاالسلام با اسناد زیادی نقل شده که بسیاری از آنها بدست ما نرسیده و یا اگر رسیده متن کامل خطبه را همراه نداشته و فقط قسمتهایی از آن را نقل کرده است، اسنادی که تاکنون بدست ما رسیده و خطبه کامل حضرت را برای ما نقل کرده باشد، بیش از بیست سند است که ذیلاً بعنوان پشتوانه متن آماده شده خطبه عیناً ذکر می‌شود:

۳-۱- روایت حضرت زینب سلام الله علیها

این روایت را، احمد بن عبدالعزیز جوهری در *السقیفه و الفدک*، ابن طیفور در *بلاغات النساء*، ابوجعفر محمد بن جریر طبری امامی در *دلائل الإمامة*، ابن أبی الحدید در شرح نهج‌البلاغه، حسنی یمنی در کتاب *انوارالیقین* و جمال الدین یوسف در *الدر النظیم* بدین صورت ذکر کرده‌اند:

۱- قال احمد بن عبدالعزیز الجوهری: حدثنا محمد بن زکریا، قال: حدثنا جعفر بن محمد بن عماره الکندی، قال: حدثنی ابی، عن الحسین بن صالح بن حی، قال: حدثنی رجلان من

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

بنی‌هاشم، عن زینب بنت علی علیها السلام (جوهری، السقیفه و الفدک، ص۹۸ و نیز نک: ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج۱۶، ص۲۱۱).

۲- قال احمد بن ابی طاهر ابن طیفور فی بلاغات النساء: حدثنی جعفر بن محمد رجل من اهل دیار مصر - لقیته بالراقفه — قال حدثنی أبی قال: أخبرنی موسی بن عیسی قال: أخبرنا عبدالله بن یونس قال: اخبرنا جعفر الاحمر، عن زید بن علی بن الحسین علیه السلام، عن عمته زینب علیها السلام (ابن طیفور، همان، ص۲۶).

۳- قال ابو جعفر محمد بن جریر الطبری فی دلائل الامامه: اخبرنی ابوالحسین محمد بن هارون بن موسی التلعکبری، قال حدثنا ابی، قال: حدثنا ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید الهمدانی، فقال: حدثنی محمد بن المفضل بن ابراهیم بن المفضل بن قیس الاشعری، قال: حدثنا علی بن حسان، عن عمه عبدالرحمن بن کثیر، عن ابی عبدالله جعفر بن محمد، عن ابیه، عن جده علی بن الحسین علیه السلام، عن عمه زینب بنت امیرالمؤمنین علیه السلام (طبری، دلائل الامامة، ص ۱۰۹).

قال الطبری ایضا فی دلائل الامه: قال العباس: حدثنا محمد بن المفضل بن ابراهیم الاشعری، قال: حدثنی ابی، قال: حدثنا احمد بن محمد بن عمرو بن عثمان الجعفی، قال حدثنی ابی، عن جعفر بن محمد علیه السلام، عن ابیه، عن جده علی بن الحسین علیه السلام، عن عمته زینب بنت امیرالمؤمنین علیه السلام و غیر واحد (همانجا).

قال الطبری ایضا فی دلائل الامامه: حدثنی القاضی ابو اسحاق ابراهیم بن مخلد بن جعفر بن سهل بن حمران الدقاق، قال: حدثنی ام الفضل خدیجه بنت محمد بن احمد بن ابی الثلج، قال: حدثنا ابوعبدالله محمد بن احمد الصفوانی، قال: حدثنا ابواحمد عبدالعزیز بن یحیی الجلودی البصری، قال: حدثنا محمد بن زکریا، قال: حدثنا جعفر بن عماره الکندی، قال: حدثنی ابی، عن الحسن بن صالح بن حی، قال: حدثنی رجلان من بنی‌هاشم، عن زینب بنت علی علیها السلام (همان، ص۱۱۰).

۴- قال الحسن بن بدرالدین محمد الحسنی الیمنی فی انوار الیقین: حدثنا ابوزرعه احمد بن محمد بن موسی الفارسی، قال: حدثنا القاسم بن محمد بن صعب الکوفی، قال: حدثنی ابی، قال: حدثنی یحیی بن الحسین بن زید بن علی، عن ابیه، عن جده، عن عمته زینب بنت علی علیها السلام (حسنی یمنی، انوارالیقین، صص۲۷، ۲۷۶-۲۷۷).

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

۵- قال جمال الدین یوسف بن حاتم الشامی فی الدر النظیم: روی عبدالله بن علی بن ابی طالب علیه‌السلام (حاتم شمامی، الدرالنظیم، ص۴۶۵-۴۸۳).

۳-۲- روایت امام حسین علیه‌السلام

این روایت در کتب *بلاغات النساء* و *دلائل الإمامة* بدین سند مذکور است:

۱- قال ابن طیفور فی بلاغات النساء عن ابی الحسین زید بن علی بن الحسین علیه‌السلام، قال: حدثنیه ابی، عن جدی الحسین علیه‌السلام (ابن طیفور، همان، ص ۲۳).

۲- قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامه: حدثنا العباس بن بکار، قال: حدثنا حرب بن میمون، عن زید بن علی، آبائه علیهم‌السلام، و هو ینهی الی الحسین علیه‌السلام (طبری، همان، ص۱۱۱).

۳-۳- روایت امام باقر علیه‌السلام

سند روایتی که به امام محمد باقر علیه‌السلام می‌رسد در کتب *السقیفه و الفدک*، *دلائل الإمامة* و *شرح ابن أبی الحدید* از این قرار است:

۱- قال ابوبکر احمد بن عبدالعزیز الجوهری: حدثنی عثمان بن عمران العجیفی، عن نائل بن نجیح، عن عمرو بن شمر، عن جابر الجعفی، عن ابی جعفر محمد بن علی علیه‌السلام (جوهری، همانجا؛ ابن ابی الحدید، همانجا).

۲- قال الصفوانی: و حدثنی أبی عن عثمان، قال حدثنا نائل بن نجیح، عن عمرو بن شمر، عن جابر الجعفی، عن ابی جعفر محمد بن علی الباقر علیه‌السلام (طبری، همان، ص۱۱۰).

۳-۴- روایت ابن عباس

این سند در کتاب *دلائل الإمامة* آمده است، و ناقل از او عکرمه است:

قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامه: حدثنا ابوالمفضل محمد بن عبدالله بن المطلب الشیبانی، قال: حدثنا ابوالعباس احمد بن محمد (بن احمد) بن سعید الهمدانی، قال: حدثنا احمد بن محمد بن عثمان بن سعید الزیات، قال: حدثنا محمد بن الحسین القصبانی، قال: حدثنا احمد بن محمد بن ابی نصر البزنطی، عن السکونی، عن ابان بن عثمان الاحمر، عن ابان بن اغلب الربعی، عن عکرمه عن ابن عباس (طبری، همان، ص ۱۰۹).

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

۳-۵- روایت عبدالله بن حسن بن حسن

این اسناد در کتابهای *السقیفه و الفدک*، *بلاغات النساء*، *الإحتجاج علی أهل اللجاج*، *دلائل الإمامة*، و *شرح نهج البلاغه* ابن أبی الحدید آمده است:

۱- قال ابوبکر احمد بن عبدالعزیز الجوهری: حدثنی احمد بن محمد بن یزید، عن عبدالله بن محمد بن سلیمان، عن ابیه، عن عبدالله بن الحسن بن الحسن (جوهری، همانجا، ابن ابی الحدید، همانجا).

۲- قال ابن طیفور فی بلاغات النساء قد حدث الحسین بن علوان، عن عطیه العوفی، انه سمع عبدالله بن الحسن یذکره، عن ابیه (ابن طیفور، همانجا).

۳- قال الطبرسی: روی عبدالله بن الحسن بإسناده عن آبائه (طبرسی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، ج۱، ص۹۷).

۴- قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامه: قال الصفوانی: حدثنی محمد بن محمد بن یزید مولی بنی‌هاشم، قال حدثنی عبدالله بن محمد بن سلیمان عن عبدالله بن الحسن بن الحسن، عن جماعه من اهله (طبری، همان، ص۱۱۰).

۳-۶- روایت عایشه

روایتی که عایشه نقل کرده در کتب *الشافی فی الإمامة* و *الطرائف فی معرفة الطوائف* آمده که ناقل از او عروة بن زبیر است:

۱- قال السید المرتضی فی الشافی: اخبرنا ابو عبدالله محمد بن عمران المرزبانی: قال: حدثنی محمد بن احمد الکاتب قال: حدثنا احمد بن عبید بن ناصح النحوی، قال: حدثنی الزیادی، قال، حدثنا الشرقی بن القطامی، عن محمد بن اسحاق، قال: حدثنا صالح بن کیسان، عن عروه بن الزبیر، عن عائشه (سید مرتضی، الشافی فی الامامة، ج۴، ص۶۹-۷۰).

۲- قال السید ابن طاووس فی الطرائف: ذکر الشیخ اسعد بن سقروه (خ ل: سعید بن سقر، اسعد بن شفروه) فی کتاب الفائق عن الاربعین عن الشیخ ابی بکر احمد بن موسی بن مردودیه الاصفهانی فی کتاب المناقب، قال: اخبرنا اسحاق بن عبدالله بن ابراهیم، قال: حدثنا احمد بن

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

عبید بن ناصح النحوی: قال: حدثنی الزیادی محمد بن زیاد، قال: حدثنا شرقی بن قطامی، عن صالح بن کیسان، عن الزهری، عن عروه عن عائشه (ابن طاووس، الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف، ج۱، ص۲۶۳-۲۶۴).

۳-۷- روایت ابوهشام محمد

این سند در *دلائل الإمامة* آمده و ناقل از او پسرش هشام است:

قال ابوجعفر فی دلائل الامه: قال الصفوانی: حدثنا عبدالله بن الضحاک: قال: حدثنا هشام بن محمد، عن ابیه (طبری، همان، ص ۱۱۰).

۳-۸- روایت عوانه

این سند نیز در *دلائل الإمامة* آمده، و ناقل از او هشام بن محمد است:

قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامه: قال الصفوانی: حدثنا عبدالله بن الضحاک، قال: حدثنا هشام بن محمد، عن عوانه (همانجا).

۳-۹- روایت ابن عایشه

این سند در *الشافی* و *دلائل الإمامة* آمده، و ناقلان از او محمد بن قاسم یمانی و نیز صفوانی هستند:

۱- قال السید المرتضی فی الشافی قال المرزبانی: حدثنا ابوبکر احمد بن محمد المکی، قال: حدثنا ابوالعیناء محمد بن القاسم الیمانی، قال: حدثنا ابن عائشه (سید مرتضی، همانجا).

۲- قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامه: قال الصفوانی: حدثنا ابن عائشه (طبری، همان، ص۱۱۱).

در جوامع متأخر حدیثی شیعه نیز علامه مجلسی اسناد و منابع این خطبه را در *بحارالأنوار* ذکر کرده است.[۱]

۴- خطبه عیادت

دومین خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها، مانند نخستین خطبه آن بزرگوار، سرشار از بلاغت، فصاحت و حاکی از آگاهی آن حضرت بر مسائل و جریان‌های فکری و

۱. نک: ج ۲۹، ص۲۱۵-۲۲۰.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

حاکم در مدینة النبی صلی الله علیه و آله و سلم است. خطبه‌ای که از پایداری به توحید و پیروی از طریقت نبوت سرچشمه می‌گیرد. مخاطبان این خطبه و زمان و مکان ایراد آن و نیز وضعیت روحی و جسمی حضرت با خطبه نخست متفاوت است. این خطبه در حضور جمعی از زنان مهاجر و انصار ایراد شد، در حالی که حضرتش در بستر بیماری در منزلش بود. این خطبه نیز توسط راویان مختلفی با اسناد گونه گون نقل شده است.

۴-۱- راویان خطبه عیادت

خطبه‌ای که حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها در بستر بیماری برای مخاطبان خویش ایراد کردند، نیز مانند خطبه فدک، شامل راویان معصوم و غیرمعصوم زیر می‌شود:

حضرت علی علیه السلام، حضرت زین العابدین علیه السلام، فاطمه دختر امام حسین علیه السلام، ابن عباس و عطیه عوفی.

۴-۲- اسناد خطبه عیادت

این خطبه با هشت سند نقل شده است که تفصیل آن‌ها بدین شرح است:

۴-۲-۱- روایت امیرالمومنین علیه السلام

این روایت را شیخ صدوق در کتاب *معانی الاخبار* آورده است:

قال الصدوق فی معانی الاخبار: حدثنا بهذا الحدیث ابوالحسن علی بن محمد بن الحسن المعروف با بن مقبرة القزوینی، قال: اخبرنا ابوعبیدالله جعفر بن محمد بن حسن بن جعفر بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام، قال: حدثنی محمد بن علی الهاشمی، قال: حدثنا عیسی بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب علیه السلام، قال: حدثنی ابی، عن ابیه، عن جده، عن علی بن ابی طالب علیه السلام (ابن بابویه (شیخ صدوق)، معانی الاخبار، ص ۳۵۵).

۴-۲-۲- روایت امام زین العابدین علیه السلام

قال ابوجعفر محمد بن جریر الطبری فی دلائل الامامه: حدثنی ابولامفضل محمد بن عبدالله قال: حدثنا ابوالعباس احمد بن احمد بن سعید الهمدانی، قال حدثنی محمد بن المفضل بن

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

ابراهیم بن المفضل بن قیس الاشعری، قال: حدثنا علی بن حسان، عن عمه عبدالرحمن بن کثیر عن ابی عبدالله جعفر بن محمد علیه‌السلام، عن ابیه، عن جده علی بن الحسین علیه‌السلام (طبری، همان، ص ۱۲۵).

۴-۲-۳- روایت فاطمه بنت الحسین علیهاالسلام

تفصیل سند روایتی که به فاطمه دختر امام حسین علیه‌السلام می‌رسد در کتب *السقیفه و الفدک*، *معانی الاخبار*، *دلائل الإمامة*، و *شرح نهج البلاغه* بدین شرح است:

۱- قال احمد بن عبدالعزیز جوهری فی السقیفه و الفدک و ابن ابی الحدید فی شرحه علی نهج البلاغه: حدثنا محمد بن زکریا، قال: حدثنا محمد بن عبدالرحمن المهلبی، عن عبدالله بن حماد بن سلیمان، عن ابیه، عن عبدالله بن حسن بن حسین، عن امه فاطمه بنت الحسین علیهاالسلام (جوهری، همان، ص ۱۱۷؛ ابن ابی الحدید، همان، ج۱۶، ص۲۳۳).

۲- قال الصدوق فی معانی الاخبار حدثنا احمد بن الحسن القطان، قال: حدثنا عبدالرحمن بن محمد الحسینی، قال: حدثنا ابوالطیب محمد بن الحسین بن حمید الخمی، قال: حدثنا ابوعبدالله محمد بن زکریا، قال: حدثنا محمد بن عبدالرحمن المهلبی، قال: حدثنا عبدالله بن محمد بن سلیمان، عن ابیه، عن عبدالله بن الحسن عن امه فاطمه بنت الحسین علیهاالسلام (صدوق، همان، ص۳۵۳).

۳- قال ابوجعفر الطبری فی دلائل الامامه حدثنی ابواسحاق ابراهیم بن مخلد بن جعفر الباقرحی، قال حدثتنی ام الفضل خدیجه بنت ابی بکر محمد بن احمد بن ابی الثلج، قالت: حدثنا ابوعبدالله محمد بن احمد الصفوانی، قال: حدثنا ابواحمد عبدالعزیز بن یحیی الجلودی، قال: حدثنی محمد بن زکریا، قال: حدثنا محمد بن عبدالرحمن المهلبی، قال: حدثنا عبدالله بن محمد بن سلیمان المدائنی، قال حدثنی ابی، عن عبدالله بن الحسن، عن امه فاطمه بنت الحسین علیهاالسلام (طبری، همان، ص ۱۲۸).

۴-۲-۴- روایت ابن عباس

سند این روایت در *امالی* شیخ طوسی بدین شرح آمده است:

قال الشیخ: قال اخبرنا الحفار، قال: حدثنا اسماعیل بن علی الدعبلی، قال: حدثنا احمد بن علی الخزاز – ببغداد بالکرخ بدار کعب - قال: حدثنا ابوسهل الدقاق، قال: حدثنا عبدالرزاق قال الدعبلی: حدثنا ابو یعقوب اسحاق بن ابراهیم الدبری – بصنعاء الیمن فی سنه ثلاث و ثمانین و مائین –

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

قال: حدثنا عبدالرزاق، قال: اخبر نا نعمر، عن الزهری، عن عبید الله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود، عن ابن عباس (طوسی، امالی، ص ۳۷۴).

۴-۲-۵- روایت عطیه عوفی

این روایت که ناقل آن حسن بن علوان است در کتاب *بلاغات النساء* بدین سند مذکور است:

قال ابن طیفور فی بلاغات النساء: حدثنی هارون مسلم بن سعدان، عن الحسن بن علوان، عن عطیه العوفی (ابن طیفور، همان، ص ۳۲).

۵- شروح خطابه‌های حضرت زهراسلام الله علیها

کتاب‌ها و پژوهش‌ها در موضوعات گوناگون و به زبان‌های مختلف[۱] درباره بزرگترین بانوی جهان حضرت صدیقه کبری فاطمه زهرا سلام الله علیها پیوسته رو به افزایش است. امری که حاکی از توجه عمومی به مقام و منزلت آن بانوی بهشتی دارد.

یکی از این محورها خطبه‌های حضرت است. در بخش پیشین، اسناد این وقایع مهم معرفی و شناخته شد و در این قسمت، بعض شروح این خطبه‌ها معرفی می‌گردد تا بیش از پیش پرده از اهمیت آن‌ها برداشته شود.

مرحوم آقا برزگ تهرانی، در الذریعه (ج ۷، ص۲۰۵) ذیل عنوان خطبة اللمة[۲] می‌نویسد: «این همان خطبهٔ حضرت زهراعلیهاالسلام است که شروح بسیاری بر آن نگاشته شده است و ما نام آن شروح را در حرف شین (با عنوان شرح خطبه) و یا با نام ویژه در جایگاه خود ذکر می کنیم».

وی نه کتاب در شرح خطبه فدکیه حضرت زهرا سلام الله علیها بدین ترتیب ذکر

۱. فارسی، عربی، اردو، انگلیسی، روسی و ... نک: مجله گلستان قرآن، کتابشناسی حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها، شماره۷۶، مرداد ۱۳۸۰.

۲. اللمه یکی از اسامی خطبة حضرت زهراعلیهاالسلام است. واژه لمه در مقدمة خطبه حضرت آمده است «فاقبلت فی لمه من حفدتها...» لمه به معنای گروه است و خطبه، با این نام شناخته می‌شود.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

می‌کند:[۱]

۱- شرح خطبه اللمه تألیف ابن عبدون بزاز

۲- شرح خطبه اللمه (با نام ملکهٔ اسلام) تألیف میرزا خلیل کمره‌ای[۲]

۳- شرح خطبه اللمه تألیف شیخ فضل علی قزوینی

۴- شرح خطبه اللمه (با نام الدره البیضا) تألیف سید محمدتقی قمی

۵- شرخ خطبه اللمه تألیف سید علی محمد تاج العلماء

۶- شرح خطبه اللمه با نام کشف المحجه تألیف سید عبدالله شبر

۷- شرح خطبه اللمه تألیف مولی محمد نجف کرمانی

۸- شرح خطبه اللمه (با نام اللمعه البیضاء) تألیف میرزا محمدعلی انصاری قراچه داغی

۹- شرح خطبه اللمه تألیف شیخ مولی‌هادی بنابی

علاوه بر آنها، این کتابها را می‌توان یاد کرد:

۱۰- الزهرا علیها السلام و خطبه فدک؛ شرح الخطبة الفدکیة [محمد باقر مجلسی][۳]

۱۱- شرح الخطبة الکبری للصدیقة الکبری فاطمة الزهرا سلام الله علیها[۴]

۱۲- حقیقت جاودان؛ شرح خطبه یگانه بانوی با عظمت اسلام فاطمه زهرا سلام الله علیها[۵]

۱۳- بندگی راز آفرینش؛ شرح خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها[۶]

۱۴- خطبه آتشین حضرت در بستر شهادت[۷]

---

۱. نکـ همان، ج۱۳، ص۲۲٤.

۲. این کتاب شامل شرح هر دو خطبه [فدکیه و عیادت] می‌باشد که پس از چند دهه، اخیراً توسط انتشارات کتابفروشی اسلامیه تهران چاپ مجدد شده است.

۳. علق علیه و اکمله: شریعتمداری، محمد تقی، المصحح: استاد ولی، حسین، تهران: گلستان کوثر، ۱۳۸۱ش.

٤. مجلسی، محمدباقر، اعداد: السید اسعد کاظم القاضی، قم: باقیات:۱٤۳۳ق.

۵. ملبوبی، محمد باقر، تهران: کتابخانه صدر، ۱۳۵۰ش.

٦. تألیف سید عبدالحسین دستغیب شیرازی، قم: کتاب فروشی داوری، ۱۳۹۸ق، ٤۰۰ص، جیبی.

۷. مکارم شیرازی، ناصر، مشهد: انجمن محبان الفاطمة، ۱۳٦۳ش.

۱۵- شرح خطبة الصديقة فاطمة الزهرا سلام الله عليها[۱]

۱۶- شرح خطبهٔ الزهراء و اسبابها[۲]

۱۷- سوگنامه فدک؛ شرح خطبه حضرت زهراسلام الله علیها[۳]

۱۸- متن کامل خطابه فدک[۴]

۱۹- شرح خطبه حضرت زهراسلام الله علیها[۵]

۲۰- رخساره خورشید[۶]

۲۱- شرح خطبه فدک[۷]

۲۲- حماسه بزرگ؛ خطبه تاریخی حضرت فاطمه بعد از رحلت پیامبرﷺ[۸]

۲۳- خطابه حضرت زهرا سلام الله علیها[۹]

۲۴- خروش معصومانه کوثر؛ ترجمه و شرح خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها[۱۰]

۲۵- شرحی بر خطبه فدک حضرت زهرا سلام الله علیها[۱۱]

۲۶- متن سخنرانی آیت‌الله جمال الحق در تفسیر خطبه[۱۲]

۲۷- از کوچه باغ فدک (شرح منظوم خطبهٔ فدکیه فاطمه زهرا سلام الله علیها)[۱۳]

۲۸- بحثی کوتاه پیرامون خطبه فدک (برگرفته از درس‌های مجتبی تهرانی)[۱۴]

---

۱. آل شبیرخاقانی، محمد طاهر، تحقیق: خاقانی، محمد کاظم، قم: انوارالهدی، ۱٤۱۲ق، ۲۷۰ص، وزیری.

۲. قمیحا، شیخ نزیه، بیروت: موسسة الوفاء، ۱٤۱۵ق، ۳۹۰ص، وزیری.

۳. نقوی، محمد تقی، ، تهران: الزهراء، ۱۳۷۲ش.

٤. مترجم:انصاری، محمدباقر، رجایی، حسین، قم: انتشارات الهادی، ۱۳۷٦ش.

۵. تألیف سید عزالدین حسینی زنجانی، قم: انتشارات دفتر تبلیفات اسلامی، ۱۳۷۷ش، ۵۰٦ص، رقعی.

٦. تألیف خلجی، محمدتقی، قم: انتشارات میثم تمار، ۱۳۷۹ش. ٤۳۷ص، وزیری.

۷. شریعتمداری، محمد تقی، تهران: انتشارات منیر، ۱۳۷۹ش، ۹٤ص، رقعی.

۸. مکارم شیرازی، ناصر، شاعر: محمد اشعری، تهران: نشر فؤاد، ۱۳۸٤ش.

۹. سلطانی نسب، ابراهیم، تهران: نشر آرام دل، ۱۳۸۵ش.

۱۰. شریعتی، علی، قم: میثم تمار، ۱۳۸۷ش.

۱۱. صفایی حائری، علی، قم: لیلة القدر، ۱۳۸۸ش.

۱۲. تهران: فراندیش، ۱۳۸۸ش.

۱۳. رضایی دیورودی، سروده، چاپکسر: نوین پویا، ۱۳۸۹ش.

۱٤. تهران: موسسه فرهنگی پژوهشی مصابیح الهدی، ویراست۳، ۱۳۹۱ش.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

۲۹- شرحی بر خطبه حضرت زهرا سلام الله علیها[۱]

۳۰- صفای عیادت[۲]

نتیجه‌گیری

با توجه به آن چه گذشت، روشن می‌شود که علمای شیعی در حفظ و انتقال تراث خویش، نهایت دقت و تلاش را به کار می‌گرفتند. خطابه‌های حضرت زهرا سلام الله علیها [فدکیه و عیادت] نیز به عنوان یکی ازاین میراث‌ها از این مهم مستثنی نیست. به عبارت دیگر با نگاهی از برون به خطابه‌هایی که حضرت زهرا سلام الله علیها پس از رحلت نبی اکرمﷺ ایراد کردند، می‌توان دریافت که این خطبه‌ها از طریق راویان معصوم و غیرمعصوم نقل شده و از همان قرون نخستین مورد توجه علماء بوده و با اسناد گوناگون و معتبر در منابع شیعی و سنی ثبت شده است. همچنین آن چه اخیراً بیش از هر چیزی توجه علما و محققان را به خود معطوف کرده است، شرح‌نویسی بر خطبه‌های حضرت است تا با جلوه‌گری متانت و محتوای سخنان حضرت، اعتبار و صحت سند آن‌ها نیز فزونی یابد.

۱. هاشمی، احمدرضا، تهران: سازمان تبلیغات جلوه نور اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۲ش.

۲. اثر حسین فریدونی، این کتاب که فقط شرح خطبه عیادت را در می‌گیرد، توسط انتشارات مکیال زیر چاپ است.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]

منابع

ابن أبی الحدید، عبدالحمید، *شرح نهج البلاغة*، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: مکتبة آیة الله المرعشی النجفی، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.

ابن بابویه قمی، محمد بن علی(شیخ صدوق)، *معانی الأخبار*، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.

ابن طاووس، علی بن موسی، *الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف*، تحقیق: علی عاشوری، قم: خیام، چاپ اول، ۱۴۰۰ق.

ابن طیفور، احمد بن أبی طاهر، *بلاغات النساء*، قم: الشریف الرضی، چاپ اول، بی تا.

تهرانی، شیخ آقا بزرگ، *الذریعة*، بیروت: دار الأضواء، بی تا.

جوهری بصری، احمد بن عبدالعزیز، *السقیفه و الفدک*، تحقیق: محمدهادی امینی، تهران: مکتبة نینوا، بی تا.

حاتم شامی، جمال الدین یوسف، *الدرالنظیم فی مناقب الأئمة اللهامیم*، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه ۱۴۲۰ق.

حسنی یمنی، حسن بن بدرالدین محمد، *أنوارالیقین فی إمامة امیرالمومنین*علیه‌السلام، قم: نسخه خطی کتابخانه مرکز الإبحاث العقاندیة.

صفایی، مریم، کتاب شناسی خطبه‌های حضرت فاطمه سلام الله علیها، مجله علوم اجتماعی با موضوع مباحث بانوان شیعه، شماره ۴، تابستان۱۳۸۴ش.

طبرسی، احمد بن علی، *الإحتجاج علی أهل اللجاج*، تحقیق: محمد باقر خرسان، مشهد: نشر مرتضی، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.

طبری آملی، محمد بن جریر بن رستم، *دلائل الإمامة*، تحقیق: قسم الدراسات الإسلامیة مؤسسة البعثة، قم: بعثت، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.

طوسی، محمد بن حسن، *الأمالی*، تحقیق: مؤسسة البعثة، قم: دار الثقافة للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.

مجلسی، محمد باقر، *بحار الأنوار الجامعة لدرر اخبار الأئمة الاطهار*، تحقیق: جمعی از محققان، بیروت: داراحیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.

مجله گلستان قرآن، *کتابشناسی حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها*، شماره۷۶، مرداد ۱۳۸۰ش.

موسوی، مرتضی علی بن حسین، *الشافی فی الإمامة*، تهران: موسسة الصادق، ۱۴۱۰ق.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-22]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.5.1]